

С.В.Сидоров (Київ)

**ШТРАФНІ ПІДРОЗДІЛИ ЯК ФОРМА ПОКАРАННЯ
РАДЯНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА БОЙОВОГО
ВИКОРИСТАННЯ ВІЙСЬК У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

У статті аналізуються роль, місце, кількісний склад та питання бойового застосування штрафних підрозділів і загороджувальних загонів Червоної армії в роки Великої Вітчизняної війни.

До найменш досліджених сторінок Великої Вітчизняної війни належать питання бойового застосування штрафних підрозділів і загороджувальних загонів. Актуальність даної теми полягає насамперед у тому, що вона залишається "білою плямою" в історії Великої Вітчизняної війни і являє собою великий інтерес в цілому. Закритість цієї теми дотепер не дає змоги дослідникам відтворити об'єктивну картину цього явища.

За повоєнні роки в пресі з'явилося лише декілька публікацій,

присвячених цій проблемі¹. Здебільшого це окремі епізоди на тлі Великої Вітчизняної війни, невеличкі за обсягом спогади деяких учасників конкретних подій, причому жорстко обмежені цензурними рамками. Але жодна з них не дає скільки-небудь цілісного уявлення ані щодо масштабів, ані щодо змісту даного явища.

У середині 80-х років були зняті й вийшли в прокат кінофільми "Штрафники" і "Гу-га", в яких автори, не уникнувши тенденційності, все ж зуміли відкрити деякі маловідомі сторінки військової дійсності, пов'язані з практичною реалізацією вимог сумнозвісного наказу "Ні кроку назад!". Реакція на ці фільми була неоднозначною, що свідчить не тільки про складність і суперечливість порушеної проблеми, а й про відсутність відкритого доступу до документальних матеріалів і джерел з даної теми, що заважає її об'єктивному та всебічному аналізу.

Герой Радянського Союзу В. Карпов, який відчув на собі сувору долю штрафника, у художньому творі "Взять живым" уперше висвітлив деякі аспекти цього явища². Інші автори більше уваги приділяли аналізу змісту наказу народного комісара оборони СРСР Й.В. Сталіна № 227, що визначив комплекс заходів, спрямованих на рішуче зміцнення порядку і дисципліни у військах у період їх вимушеного відступу влітку 1942 р.³. Ціла низка матеріалів з'явилася також у мережі Internet⁴.

Найбільшим за обсягом інформації на сьогоднішній день слід вважати невеличкий тристорінковий параграф у великій статистичній праці щодо втрат⁵. На жаль, автори за звичною для радянської військово-історичної науки традицією зуміли розкрити зміст даного матеріалу таким чином, що при його аналізі виникає більше запитань, аніж відповідей на них. Усе ж спробуємо відповісти на деякі з них.

Метою даної статті є на основі аналізу наявних на сьогоднішній день джерел встановити масштаби залучення та вплив штрафних підрозділів і загороджувальних загонів на радянське воєнне мистецтво.

Поява штрафних підрозділів і загороджувальних загонів як форми покарання військових, з одного боку, а з іншого, - як форми бойового застосування, пов'язана з найтяжчими та найдраматичнішими моментами перших двох років Великої Вітчизняної війни. Через рік після початку війни становище на фронті залишалось трагічним, і щоб змінити хід війни народний комісар оборони 28 липня 1942 р. видав сумнозвісний наказ № 227: "...Відтоді залізним законом дисципліни для кожного командира, червоноармійця, політпрацівника має бути вимога: "Ні кроку назад!" без наказу вищого командування. Панікери і боягузи повинні знищуватися на місці"⁶. Слідом за наказом надійшла директива Головного політичного управління Червоної армії, що зобов'язувала усіх політпрацівників, комуністів перебудовувати партійно-політичну роботу на користь вирішення цього наказу. Невиконання його, особливо у воєнний час, завжди жорстко каралося. Наказ чітко визначав де, в якій кількості, які штрафні підрозділи і для яких категорій військових повинні бути створені.

Наказом НКО № 298 від 28 вересня 1942 р. були введені в дію "Положення про штрафні батальйони діючої армії" та "Положення про штрафні роти діючої армії", а також штати окремих штрафних батальйону, роти й загороджувального загону⁷. Кожне "Положення..." складалося з трьох частин і 19 пунктів, що регламентували діяльність постійного та змінного складу штрафних підрозділів.

Штрафні підрозділи мали за мету дати можливість військовим, які були винні у порушенні дисципліни, боягузстві або нестійкості, кров'ю спокутувати свою провину перед Батьківщиною. Постійний склад призначався з числа

командирів і політпрацівників, які найбільше відзначились у боях, їм надавалися права на два ступені вище від займаної посади, терміни вислуги у військових званнях скорочувалися наполовину, а кожний місяць служби зараховувався за шість місяців. За невиконання наказу, самоскалічення, втечу з поля бою або спробу переходу до ворога командний і політичний склад був зобов'язаний застосовувати всі заходи впливу аж до розстрілу на місці.

Окремим пунктом обумовлювалося положення про те, що перед направленням до штрафного підрозділу штрафник обов'язково ставав перед строем своєї частини, зачитувався наказ і пояснювалася сутність скоєного ним злочину. А перед залишенням штрафного підрозділу також перед строем зачитувався наказ про дострокове звільнення і пояснювалася сутність його подвигу. Цей захід мав сильне виховне значення. Всі звільнені зі штрафних підрозділів відновлювалися у військовому званні та в усіх правах, їм поверталися бойові нагороди.

Від вересня 1942 до травня 1945 рр. (33 місяці) на найважчих ділянках фронту діяли штрафні підрозділи. Дещо менше, до 20 листопада 1944 р. (28 місяців), діяли загороджувальні загони, що повинні були розміщуватися в тилу нестійких дивізій, та в разі паніки і безладного відходу частин дивізії панікерів і боягузів розстрілювати на місці й тим самим допомогти чесним бійцям виконати свій борг перед Батьківщиною⁸.

Скільки ж військових побувало в штрафних підрозділах за 33 місяці їх існування? Відповідно до архівних звітно-статистичних документів, чисельність змінного складу (штрафників) по роках показана у таблиці.

Таблиця

Кількісний склад штрафних підрозділів*

Кількість штрафників у підрозділах	Роки війни				
	1942	1943	1944	1945	1942-1945
Загальна	24993	177694	143457	81766	427910
Середньомісячна	6428	14807	11954	18170	12967
Розподіл у %	6	41	33	20	100

⁹"Таблицю складено на підставі статистичних даних".

Аналіз даних, наведених у таблиці, показує, що, починаючи з 1942 р., на фронті одночасно зі стрілецькими, кавалерійськими дивізіями щомісяця воювали штрафні підрозділи, чисельність яких умовно дорівнювала 1-2 дивізіям, оскільки щомісячний сумарний кількісний склад штрафних підрозділів приблизно дорівнював штатному складу стрілецької дивізії. А якщо врахувати, що в роки війни шеститисячний обліковий склад дивізії був звичайним явищем у бойовій практиці військ, то зі штрафників цілком могло бути сформовано і дві дивізії. А з усього контингенту штрафників можна було б сформувати 35 стрілецьких дивізій повного штату. Для порівняння, Німеччина, здійснивши напад на СРСР, мала в резерві усього 24 дивізії, тобто в півтора рази менше, ніж у Червоній армії було штрафників упродовж війни.

Звичайно ж, штрафні дивізії ніхто і ніколи не формував, а дане порівняння наведене, щоб показати масштабність явища. Водночас, кількісний склад штрафників у деякій мірі свідчить ще і про дієвість політроботи в бойових умовах. Якщо з початку дії наказу в штрафники могли потрапити особи командного складу, які самовільно залишили займані позиції без наказу вищого начальника, а також бійці і молодші командири, які були винні в пору-

шенні дисципліни, за боягузтво, то надалі діапазон проступків і злочинів був значно розширений.

Штрафні роти регулярно поповнювалися рядовими і сержантами, які скоїли злочини, а батальйони - офіцерами, які грубо порушили військову дисципліну, здійснили аморальні вчинки, а також повернуті до лав Червоної армії при звільненні окупованої території, та ті, що добровільно здались у полон, які виявили боягузтво на полі бою під час бойових дій або винні у втраті прапорів¹⁰.

Поряд з тими, які були засуджені військовими трибуналами за скоєння злочинів, у штрафники потрапляли і військовослужбовці, ступінь вини яких не завжди відповідав мірі покарання, що їм призначали. Яке співвідношення тих та інших? Невідомо. Змістовна частина висунутих їм обвинувачень була різноманітною, глибокий аналіз цього боку питання ніколи не проводився, тому й не можна визначити питому вагу справедливості покарань. На жаль, і дотепер статистика покарань рядового та командного складу Червоної армії в роки війни закрита.

Аналіз динаміки зростання кількості штрафників у ході війни свідчить про те, що чим успішніше складалася обстановка для Червоної армії, тим більша кількість військових потрапляла до штрафних підрозділів. Особливо красномовно про це свідчать дані за 1945 рік, коли середньомісячна кількість штрафників у три рази перевищувала ті самі показники у 1942 році.

За наказом № 227 кожна армія повинна була мати по 5-10 штрафних рот по 150-200 чол. у кожній, а кожний фронт - по 1-3 штрафних батальйони по 800 чол. у кожному. І ці вимоги необхідно було беззаперечно виконувати. Тож за допомогою розрахунку можна встановити приблизну кількість особового складу штрафних формувань. У середньому щороку одночасно діяли до 15 фронтів і 72 армійських об'єднань, до їх числа не включено повітряні й армії ППО. Перемноживши кількість одночасно діючих фронтів на кількість штрафних формувань та їх чисельність, відповідно до вимог наказу № 227, отримаємо річну кількість штрафників у штрафних батальйонах. Потім, розділивши на 12, отримаємо середньомісячну чисельність штрафників у підрозділах, а помноживши на 33 (тривалість дій штрафних підрозділів у місяцях), отримаємо розрахункову кількість штрафників серед офіцерського складу. Аналогічно можна розрахувати кількість штрафників у штрафних ротах.

Проведення розрахунків за максимально можливими показниками показує, що через штрафні батальйони в роки війни могло пройти 118 800 чол., а через штрафні роти - 346 500 чол., або один до трьох відповідно. Загальна максимально розрахункова кількість штрафників досягла б 465 300 чол. Розбіжність максимальних розрахункових значень із наведеними архівними даними становить 37 390, що дає деякі підстави стверджувати, що опубліковані дані щодо чисельності штрафних підрозділів близькі до істини. Наведені розрахунки, звичайно ж, умовні. На жаль, і досі не оприлюднено документальних даних, що характеризують кількість офіцерського і рядового складу в штрафних підрозділах окремо.

Чисельність командного складу Червоної армії за списком на 1 січня 1941 р. становила 579 581 чол., на розгортання армії й флоту, покриття некомплекту та відновлення бойових і санітарних втрат за період війни було направлено ще 3 229 295 офіцерів¹¹, тобто в цілому 3 808 876 офіцерів. Співвідношення загальної кількості офіцерського складу до кількості мобілізованого населення в роки війни 34 476,7 тис. чол.¹² становить один до десяти.

Отримане вище розрахункове співвідношення офіцерів до рядових у штрафних підрозділах як один до трьох, при загальному співвідношенні цих

самих категорій як один до десяти, свідчить про те, що в офіцерського складу Червоної армії можливість стати штрафником була набагато вищою, ніж у рядового бійця.

За роки війни в цілому було засуджено 994,3 тис. військових, у середньому 700 чол. за добу, з котрих 422,7 тис. (42 %) направлено на фронт у складі штрафних підрозділів (дана цифра на 5210 чол. розходиться з даними цього ж самого джерела), 436,6 тис. (44 %) у місця позбавлення волі¹³. Доля 135 тис. засуджених невідома.

У пресі з'явилися також дані щодо 157 тис. військових, стосовно яких смертні вироки було виконано. Це майже 20 стрілецьких дивізій воєнного часу. Адже в це число входять тільки офіційно зареєстровані вироки. А скільки було ще "мехлісовських" розстрілів без суду, коли командири і червоноармійці одержували "вищу міру" без зайвих розглядів¹⁴.

Право направляти в штрафбати мали командири дивізій та окремих бригад і вище, а в штрафні роти - і командири полків. Термін служби був єдиний - від одного до трьох місяців. На такі терміни військові трибунали направляли бійців і командирів, засуджених із застосуванням відстрочки вироку. Незалежно від того, чи позбавлявся військовий, згідно з рішенням суду, військового звання або ні, кожний одержував звання - штрафний рядовий¹⁵.

Тим офіцерам, хто за вироком військових трибуналів одержав 10 років позбавлення волі, вирок замінювався трьома місяцями штрафбату, від 5 до 8 років - двома місяцями, до 5 років - місяцем¹⁶.

У цілому підсумкові дані щодо кількості штрафників свідчать про те, що в роки війни була репресована значна частина військових. І тільки половині з них була надана можливість спокутувати свою провину кров'ю. Серед чинників, які впливали на збільшення кількості штрафників, варто виділити розширення кола покарань за військові злочини і провини, скоєні за межами території Радянського Союзу, розширення прав командного складу щодо покарань та спрощення самої процедури направлення до штрафних підрозділів.

Якщо дані щодо кількості штрафників відомі, то точна кількість військових, які діяли в складі загороджувальних загонів, ні. А офіційних даних щодо їх чисельності немає й дотепер. Відновити цей пробіл спробуємо також розрахунковим методом. Помноживши 72 (армійських об'єднання) на 200 (кількість військових у складі загороджувального загону) і на 5 (кількість загороджувальних загонів в армії), одержимо розрахункову цифру, що дорівнює 72 000 чол. А це 6 повнокровних стрілецьких дивізій 12 000 складу.

Таким чином, на кожних шістьох штрафників у роки війни припадало по одному військовому, що діяли у загороджувальних загонах. Разом їх загальний кількісний склад за усю війну в цілому являв собою майже 41 повнокровну дивізію або 4 армії, або повноцінний фронт. У такому порівнянні цифри дуже вражаючі.

Це, так би мовити, тільки один бік, який характеризує масштаби даного явища. Не менший інтерес мають питання використання на полі бою такого контингенту. На жаль, в історичній літературі це питання практично не розглядалося. Архівні джерела, як і раніше, оберігаються секретними грифами, і цей бік радянського воєнного мистецтва недоступний дослідникам. Деякі відомості можна знайти в опублікованих раніше окремих документах та у спогадах безпосередніх учасників подій.

Відповідно до вимог наказу № 227, штрафні підрозділи наказувалося застосовувати на найважчих ділянках фронту.

У розпорядженні штабу Воронезького фронту командуючим арміями щодо виконання директиви № ГУФ/1902 заступника комісара НКО щодо використання штрафних формувань від 24 березня 1943 р. зазначалося: "З метою

використання штрафних частин у строгій відповідності з наказом **НКО** № 227 і положеннями про штрафні частини наказую:

1. Скоротити кількість штрафних рот в арміях. Зібрати штрафників у зведені роти і, таким чином, тримати їх у комплекті, не допускаючи безцільного знаходження в тилу й застосовуючи на найважчих ділянках бойових дій.

2. У разі значного некомплекту в штрафних батальйонах вводити їх у бій поротно, не чекаючи прибуття нових штрафників з осіб начскладу з метою покриття некомплекту всього батальйону.

3. Про прийняті заходи доповісти.

№ ГУФ /1902 Жуков"".

Про необхідність появи даного розпорядження свідчить, наприклад, повідомлення заступника начальника штабу Воронежського фронту полковника Разумова в Генеральний штаб про наявність змінного складу в штрафних частинах фронту. "Повідомляю наявність змінного складу в штрафних частинах фронту на 1.1.1943 р.

1. Кількість штрафних рот - 12 і 1 батальйон.

2. Всього штрафників - 1880.

3. Відбули термін: до 1 міс. - 640; до 2 міс. - 588; до 3 міс. - 618; до 4 міс. - 34.

4. По зайнятих посадах: рядових - 1540; молодшого начскладу - 229; середнього і старшого офіцерського складу - НІ"¹⁸.

З даного повідомлення бачимо, що наявність змінного складу в штрафних частинах фронту в цілому відповідала вимогам наказу № 227, за винятком наявності штрафників з числа середнього і старшого офіцерського складу в штрафних батальйонах. Як же використовувалися штрафні підрозділи в бойовій обстановці?

Найважчим у бою й операції по праву вважалося проведення розвідки боєм противника з метою визначення переднього краю його оборони й особливо його системи вогню. При переході до активних наступальних дій з літа 1943 р. до кінця війни розвідка боєм стала обов'язковою формою дій військ при переході до наступу. Саме для виконання цього завдання насамперед використовувалися штрафні підрозділи. Жодна наступальна операція армії й фронту не починалася без розвідки боєм. Герой Радянського Союзу генерал армії П.М. Лашенко, у роки війни заступник начальника штабу 60-ї армії, писав про те, що до проведення розвідки боєм залучали штрафні роти і батальйони. При підготовці великих наступальних операцій розвідка дозволяла встановити істинний передній край оборони німців, переконатися, що наступ для них буде несподіваним. У таких випадках потужний вогневий наліт давав можливість замінити артилерійську підготовку, а це дозволяло вирішувати завдання переходу в наступ з меншими витратами боєприпасів. Інакше противник міг заздалегідь відвести свої війська на визначену глибину і тоді артилерійська підготовка могла бути проведена по районах, які залишив противник. Це призводило до великих втрат і перевитрати боєприпасів¹⁹.

На наш погляд, економія боєприпасів за рахунок людського життя, нехай і штрафників, дуже сумнівний аргумент, тим більше, що ці боєприпаси найчастіше так і залишалися кинутими на землі і згодом не використовувалися військами, що йшли вперед у ході наступу.

У спогадах командира штрафної роти 8-го окремого штрафного батальйону 1-го Білоруського фронту майора О.В. Пильцина наводиться два приклади бойового використання штрафного батальйону фронту. "На початку 1944 р. наш батальйон був переданий у розпорядження 3-ї армії, якою командував генерал Олександр Горбатов. Він поставив батальйону завдання прорватися

через лінію фронту в тил противника і створити умови для успішного наступу в напрямку міста Рогачова (це в Гомельській області). І батальйон - більше 800 чол. - виконав це завдання, втративши вбитими усього 15 чол. і трохи більше пораненими. У нас після Рогачовської операції було багато нагороджених - генерал Горбатов прийняв рішення вважати критерієм спокути провини перед Батьківщиною та відновлення в старих військових званнях і посадах не кількість загиблих, а мужність, героїзм і стійкість. Але бувало й інакше. У жовтні 1944 р. наш батальйон був переданий у розпорядження командуючого 65-ї армії генерала П. Батова, комбат у нас теж змінився. Для відновлення втрачених армією позицій на Наревському плацдармі (у Польщі) були кинуті резерви фронту, в тому числі і наш батальйон. Перед моєю ротою було поставлено завдання відновити становище на правому фланзі плацдарму. Завдання ми виконали, але втрати були величезні - з більше ніж сотні бійців у німецькі окопи прорвалося усього 20 чол. І тільки 9 травня, на батальйонному святі під Берліном, комбат сказав мені, що тоді мою роту за наказом "зверху" пустили на нерозміновану ділянку німецької оборони. Штрафників послали на явну загибель. Говорили, що і Горбатов, і Рокоссовський тому ставилися бережно до офіцерів, які потрапили під жорстоку руку військових трибуналів, що самі з лихвою випробували на собі цю жорстокість у роки репресій. Ну, а Батов, очевидно, був з іншого кола полководців... Що стосується "більш важких ділянок", то на війні легких і безпечних бойових завдань не буває..."²⁰.

Ці два приклади свідчать про характер і складність завдань, що вирішували штрафники, а також про ставлення до них командирів.

Через свою нечисленність штрафні частини не в змозі були вирішити скільки-небудь масштабного бойового завдання. Самостійно вони не діяли - штрафні батальйони надавались, як правило, стрілецькій дивізії (окремій стрілецькій бригаді, а роти - стрілецькому полку)²¹.

Штрафні частини використовувалися при штурмі укріплених позицій противника, розвідці мінних полів перед переднім краєм оборони противника, десантом на танках, тобто вирішували, як правило, завдання тактичного характеру, але при цьому зазнавали великих втрат. Точних документальних даних немає, вони досі засекречені. Деякі далеко не повні і достатньо суперечливі дані все ж опубліковано.

"Якщо взяти для аналізу 1944 рік, коли усі фронти вели наступальні операції, то загальні втрати особового складу (вбиті, померлі, поранені і хворі) усіх штрафних частин за рік наростаючим результатом становили 170 298 чол. постійного складу і штрафників. Середньомісячні - 14191 чол., з них 3685 чол. постійного і 10 506 - змінного складу або 52% від їх середньомісячної чисельності (27 326 чол.). Це в 3-6 разів більше, ніж середньомісячні втрати особового складу в звичайних військах у тих самих наступальних операціях 1944 року"²².

Детальний аналіз наведених вище даних і зроблені автором розрахунки показують, що середньомісячні втрати змінного складу за 1944 р. становили б 126 072 чол. і щодо чисельності змінного складу в тому ж 1944 р., яка дорівнювала 143 457 чол., становлять 88 %, що свідчить про дуже високий рівень. Загальні розрахункові втрати змінного складу штрафних підрозділів за 33 місяці бойових дій становили б 346 698 чол. або 82 % від чисельності штрафників за списком.

У цілому, відсутність документальних даних щодо кількості втрат змінного складу штрафних підрозділів у роки війни не дає можливості зробити остаточні висновки. Водночас аналіз наявних даних і проведені розрахунки свідчать про те, що втрати в штрафних підрозділах були в 1,5-2 рази вище-

ми, ніж подає офіційна статистика. 3-6-разове перевищення втрат штрафників над звичайними стрілецькими військами свідчить не тільки про складність завдань, що вирішувалися ними у ході бою, а й про беззвітність старших начальників стосовно цієї категорії військових. Загальні втрати штрафників у роки війни досягали 80-90 % від їх складу за списком.

Бойова діяльність загороджувальних загонів полягала в наведенні порядку в частинах і попередженні неорганізованого відходу з рубежів, що займалися ними, поверненні значного числа військових на передову лінію фронту. У довідці щодо діяльності загороджувальних загонів Сталінградського і Донського фронтів заступнику наркома внутрішніх справ СРСР комісару державної безпеки 3-го рангу Абакумову вказувалося, що з початку формування (з 1 серпня по 15 жовтня 1942 р.) загороджувальними загонами затримано 140 755 військових, які втекли з лінії фронту. З числа затриманих заарештовано 3980 чол., розстріляно - 1189 чол., направлено до штрафних рот - 2776 чол., штрафних батальйонів - 185 чол., повернуто у свої частини і на пересильні пункти - 131 094 чол.²³.

Інакше кажучи, тільки за два з половиною місяці загороджувальними загонами було затримано військових більше, ніж на десять стрілецьких дивізій повного штату. Тобто необхідність у загороджувальних загонах була, а нестійких частин і з'єднань у Червоній армії було теж достатньо. Щоправда, до кінця 1944 р. обстановка на фронтах поліпшилася й необхідність у загороджувальних загонах відпала. Наказом народного комісара оборони № 0349 від 29 жовтня 1944 р. загороджувальні загони наказувалося до 13 листопада 1944 р. розформувати, а їх особовий склад направити на поповнення стрілецьких дивізій.

Таким чином, у бойовій практиці Червоної армії в роки війни діяльність щодо створення та використання штрафних підрозділів і загороджувальних загонів займала особливе місце. На них покладалися дві головні функції: з одного боку, виховна, спрямована на підвищення морального духу армії, а з іншого, - безпосередньо бойова.

Величезний кількісний склад засуджених військових і втрати серед них ілюструють масштабність даного явища в Червоній армії та суворість методів виховання, що застосовувалися до них. Зростання кількості штрафників свідчить про репресивну складову наказу "Ні кроку назад!".

Організаційний склад, озброєння штрафних підрозділів і коло завдань, що вирішувалися ними, обмежувалися рамками тактики. Командуючі і командири, маючи у своїх руках ці особливі формування, застосовували їх як надійний інструмент, за допомогою якого можна було домогтися потрібного результату, при цьому вони ніяк не відповідали за його використання. Такий підхід до застосування сил і засобів на полі бою мав негативний вплив на розвиток тактики дій військ, перекладаючи недоліки тактичного й оперативного мислення командного складу на плечі штрафників.

¹ Кондратьев В. Парии войны // Литературная газета. - 1990. - 31 января; Крикунов В.П. Штрафники // Военно-исторический журнал. - 1990. - №6. - С. 59 - 63; №8. - С. 47 - 53.

² Карпов В. Взять живым. - М., 1980. - С.271 - 298.

³ Крикунов В.П. Штрафники // Военно-исторический журнал. - 1990. - № 6.- С.59 - 63; № 8. — С.47 — 53; Лащенко П.Н. Продиктован суровой необходимостью // Военно-исторический журнал. - 1988. - № 8. - С.76 - 78.

⁴ Рубцов Ю. Забытый полк // Алфавит (№ 32) // <http://www.alphabet.ru/nomer.shtml?action = select&a=3184>; Пыльцын А.В. Воспоминания ветеранов о штрафбате//<http://Stalinism.narod.ru/shtraf bt.htm>

⁵ Россия и СССР в войнах XX века: Статистическое исследование. - М., 2001. - С. 436 - 442.

- ⁶ Приказ народного комиссара обороны Союза ССР № 227, 28 июля 1942 г. // Военно-исторический журнал. - 1988. - № 8. - С.74.
- ⁷ ЦАМО РФ. - Ф.326. - Оп.5045. - Спр.4. - Арк. 65 - 66.
- ⁸ Военно-исторический журнал. - 1988. - №8. - С.75.
- ⁹ Россия и СССР в войнах XX века: Статистическое исследование. - С.436 - 442.
- ¹⁰ Черняевский И. "Ни шагу назад!" - Второе дыхание Победы // Дуэль. - 2002. - №30 (275). - 23 июля.
- ¹¹ Военные кадры советского государства в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг. (Справочно-статистические материалы) / Под ред. генерала армии А.П.Белоборова. -М., 1963. - С.13, 130.
- ¹² Россия и СССР в войнах XX века: Статистическое исследование. — С.247.
- ¹³ Там само. - С.248, 441.
- ¹⁴ Басов А.В. Пятьдесят дивизий штрафников // Независимое военное обозрение. - 2003. - №14(329). - 18 апреля.
- ¹⁵ Рубцов Ю. Указ. соч. // <http://stalinism.narod.ru/shtrafibt.htm>
- ¹⁶ Пыльцын А.В. Воспоминания ветерана о штрафбате // <http://stalinism.narod.ru/shtrafibt.htm>
- ¹⁷ ЦАМО РФ. - Ф.203. - Оп. 2777. - Спр. 69. - Арк.246 - 248.
- ¹⁸ Русский архив: Великая Отечественная: Прелюдия Курской битвы. - М., 1997. - Т.15 (4-3). - С.67.
- ¹⁹ Черняевский И. Указ. соч. // Дуэль. - 2002. - № 30(275). - 23 июля.
- ²⁰ Пыльцын А.В. Указ. соч. // <http://stalinism.narod.ru/shtrafibt.htm>
- ²¹ Рубцов Ю. Указ. соч. // <http://stalinism.narod.ru/shtrafibt.htm>
- ²² Россия и СССР в войнах XX века: Статистическое исследование. - С.441.
- ²³ Чуприн К. Миф о конармейской тачанке // Независимое военное обозрение. — 2003. - № 14 (329). - 18 апреля.

The author analyzes the role, place, qualitative structure and question of the penalty units' and blocking groups' military usage in the Great Fatherland war years.